

# МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ



Київ 2022

Міністерство культури  
та інформаційної політики України  
Національний музей історії України  
Скарбниця Національного музею історії України



## МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

*Матеріали наукової конференції  
«Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки»*

*24 грудня 2020 р.*

**Київ 2022**

## ПЕРСНІ У ВБРАННІ НАСЕЛЕННЯ СКІФІЇ

*Персні – одна з найбільш поширених категорій прикрас у скіфських костюмах: жіночих, чоловічих, дитячих. У зібранні МІКУ персні складають значну колекцію, вивчення якої дозволяє виявити особливості техніки виконання виробів, а також їх типологічні характеристики. Таксоном при створенні класифікації перснів є форма, яка визначає тип прикраси. За технологічними ознаками виділено відділи. За результатами дослідження оздоб цієї категорії створено каталог, в якому представлені не тільки описи знахідок із поховань населення Скіфії, а також – показані костюмні комплекси з пернями. Це є джерельною базою для виявлення, крім естетичних, специфічних знакових функцій прикрас. У статті розглянуто особливості перснів різних типів, які були у складі наборів прикрас, знайдених на землях Скіфії.*

*Ключові слова:* перстень, кільце, костюмний комплекс, типологія перснів, костюмні комплекси з пернями.

Серед прикрас, які складали комплекси вбрання скіфів, значне місце посідали кільця та персні, виготовлені з золота, срібла та бронзи. Археологічні знахідки свідчать, що на землях Скіфії вони були серед декоративних елементів жіночих, чоловічих і дитячих костюмів. Вироби вирізняє розмаїття оформлення, а також технологічних прийомів їх виготовлення.

Розглядаючи прикраси цієї категорії, деякі дослідники висунули припущення, що до появи виробів цієї категорії спрчинилися практичні потреби. Одна з них – застосування виробу як печатки (клейма) (Неверов, 1984, с. 239). Крім того, йдеться про засоби захисту пальців лучника (так зване кільце лучника, відоме за етнографічними матеріалами, увійшло до складу засобів для стрільців з лука). Але таке пристосування використовували за часів середньовіччя і тільки у деяких регіонах. На наш погляд поява прикрас цієї категорії, як і усіх декоративних елементів, пов'язана з уявленнями про їх захисну силу (Широкова, 1976, с. 111). Персні та кільця були естетичними знаками особливого статусу – в плані соціальної належності (Маслова, 1984, с. 68).

Дослідники не раз звертали увагу на окремі екземпляри перснів та кілець в убраннях, обов'язково фіксуючи їх серед знахідок у похованнях. Класифікацію перснів розробила В.Г. Петренко в рамках “Свода археологических источников” (Петренко, 1978, с. 59-63). Таксоном є тип, обумовлений формою виробу. За технікою виготовлення типи поєднані у відділи. Отже класифікаційний ряд має такий вигляд: відділ, тип, підтип, варіант. Узагальнення за наведеною схемою не є вичерпним, оскільки прикраси іноді мають характеристики, які свідчать про індивідуальні замовлення. Працюючи над вивченням цієї категорії прикрас, ми внесли деякі правки та доповнення в класифікацію, щоб повніше визначити особливості цієї чи іншої групи перснів.

Отже, почнемо з визначень: за словником ювелірних термінів розрізняють кільця і персні: кільцями називають прикраси у вигляді обідків різної товщини, а перснями – вироби, які складаються з обідка (шинки) та верхівки, до якої входить каст, рант, накладка. Зараз в літературі обидва визначення є синонімами, оскільки і кільця, і персні семантично однорідні прикраси.

Археологічні матеріали свідчать, що в костюмах архаїчного періоду на землях Скіфії перснів майже немає. Є кілька знахідок спіралеподібних кілець (1,5 витки) в Посульській групі (Петренко, 1978, с. 60). А у VI-V ст. до н.е. серед прикрас населення Скіфії з'явилися імпортовані персні. Це, насамперед, так звані «литі» вироби: відділ III (за В. Г. Петренко) включає кілька типів (Петренко, 1978, с. 62).

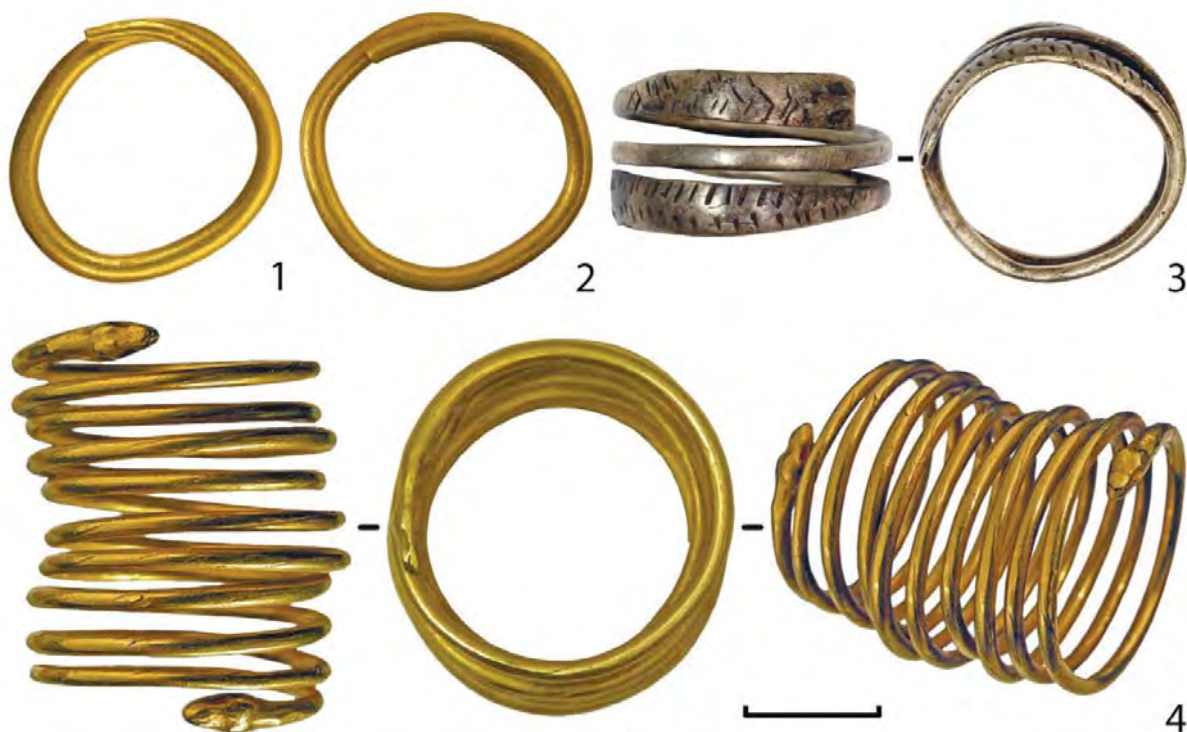
Привертають увагу прикраси, у виготовленні яких застосовано різні ювелірні техніки (відділ IV за В. Г. Петренко). Це персні, як правило, зроблені з кількох деталей. Ми пропонуємо такі вироби об'єднати у відділі з умовною назвою «оригінальні». Вони також часто були імпортованими прикрасами, їх використовували для образного оформлення вбрання впродовж V ст. до н.е.

Розглянемо персні з колекції музею відповідно до структури каталогу.

Найбільш давніми за походженням є *дротяні кільця*. Ця форма набуває поширення ще з доби енеоліту. У вигляді кілець робили сережки, персні із різних металів, як правило, з незімкненими кінцями. Золоті прикраси зафіксовані серед найбагатших костюмних комплексів (Петренко, 1978, с. 59). Наша колекція включає кільцеподібні персні двох типів: із тоненького дроту з кінцями, які заходять один за одного, а також – спіралеподібні: 2,5 витки (зі сплюсненими кінцями) та багатовитковий (10 витків) із зооморфними закінченнями.

Особливості виробів першого типу: перетин дроту у них складає 1-3 мм, діаметр кільця – 20-23 мм, кінці трохи звужені, обрублені. Два таких кільця походять із гробниці, в якій поховали жінку і дитину (курган Товста Могила) (Мозолевський, 1979, с. 111, 229, 143, рис. 126, 8). Комплект знімних декоративних елементів жінки належить до так званих повних, тобто, таких, що включають всі категорії прикрас. Отже, у переліку ювелірні вироби: золоті сережки, гривна, браслети, персні з плоским щитком і роз'ємними дужками (10 екземплярів). Усі прикраси є високохудожніми зразками ювелірного мистецтва греко-скіфського стилю, а дротяне колечко не тільки не відмічене майстерністю виконання, але й завелике для мізинця (D – 19 × 21 мм; перетин дроту – 2,5 мм), тому виникає припущення, що, прикраса, мабуть, мала символічне значення (інв. № АЗС-2588) (Рис. 1, 1). У жінки кільце зафіксовано на мізинці правої руки і разом з ним на пальцях було 11 перснів різних типів. Вивчення складу комплексів прикрас, характерних для костюмів соціально виділених

осіб на землях Скіфії показало значну кількість перснів у вбранні жінок: Товста Могила – 11 екземплярів, Чортомлик – 10, Діїв курган – 9, Мордвинівський – 6 тощо. Кількість оздоб на правій і лівій руках різна, і помітна тенденція використовувати непарну кількість екземплярів.



**Рис. 1. Дротяні персні:**

1. АЗС-2588 – кург. Товста Могила (жінка) (Дніпропетровська обл.)
2. АЗС-2574 – кург. Товста Могила (дитина) (Дніпропетровська обл.)
3. АЗС-2902 – кург. №3, пох. №1 поблизу с. Мирне (Київська обл.)
4. АЗС-2471 – кург. Товста Могила (чоловік) (Дніпропетровська обл.)

Описане кільце із набору жіночих прикрас схоже на знайдене в комплекті ювелірних виробів дитини, похованої поруч зі скіф'янкою (Мозолевський, 1979, с. 143, рис. 126, 8). Кільце (інв. № АЗС-2574) (Рис. 1, 2), трохи більше, ніж у жінки (D – 22 мм; перетин дроту – 1,5 мм), зафіксовано на пальці лівої руки дитини. Виріб є елементом декору костюма, який включав: пару кільцеподібних сережок, дротяну шийну гривну, разок глиняних намистин, вкритих золотою фольгою; широкий пластинчастий браслет, подібний до зафіксованого на правій руці жінки; мініатюрний перстень з плоским щитком (Мозолевський, 1979, с. 143, рис. 126, 9).

Знахідки в Товстій Могилі виявляють знаковий характер кілець: вони, мабуть, підкреслюють належність матері та дитини до одного роду. Не виключено, що персні поклали до прикрас вбрання при виконанні певних церемоній під час поховання.

Особливу увагу привертає золотий спіралеподібний перстень (інв. № **A3C-2471**) (Рис. 1, 4), знайдений у кургані Товста Могила в похованні чоловіка. Воно, тобто поховання, було пограбоване, але деякі речі все ж лишилися. Серед них і зазначена прикраса: перстень із круглого у перетині дроту, закрученого у спіраль у 10 обертів (Н – 18 мм; D – 14 мм; перетин дроту – 1,7 мм). Обидва кінці виробу сплюснені, мають ромбічну форму, і нагадують зображення зміїних голів, на яких зроблені виїмки – імітація очей та ніздрів. На дротині помітна тонка заглиблена спіральна лінія. За спостереженням Б. М. Мозолевського це, можливо, сліди технологічного процесу (Мозолевський, 1979, с. 59, рис. 38, 6). Схожі вироби (тип 2, підтип *б* за В. Г. Петренка) знайдено в курганах Степової та Донської груп, прикраси виробляли в IV–III ст. до н.е. (Петренко, 1978, с. 61). Перстень із Товстої Могили вирізняють розміри, оформлення закінчень. Можливо, це є свідченням особливого значення прикраси, але оскільки вона поза контекстом комплекту декоративних елементів, то можемо припустити знакові функції, властиві усім знімним прикрасам: оберегову та соціальну.

Спіралеподібний перстень із круглого у перетині дроту, закрученого у спіраль у 2,5 оберти (Н – 11 мм; D шинки – 20 мм) знайдено серед прикрас скіф'янки, поховання якої дослідили в кургані № 3 (курганна група I), поховання № 1 поблизу с. Мирне (Київська обл.). Розклепані пластинчасті кінці орнаментовані насічками, що імітують шкіру змії. Голову рептилії нагадують і обидва кінці спіралі (інв. № **A3C-2902**) (Рис. 1, 3). Перстень зафіксовано на середньому пальці правої руки небіжчиці. В комплекті її прикрас були пара золотих кільцеподібних сережок, намисто із золотих трубчастих намистин зі склоподібної маси і золотих підвісок, а також 4 персні: 2 золотих та 2 бронзових (Фиалко, 1994, с. 11, 39, рис. 16). Образ змії здавна набув символічного змісту у багатьох народів. Змію, звивисті візерунки як алюзію на цю істоту визнавали втіленням хтонічних божеств. Перстень зі змією підсилював змістовне наповнення всього набору прикрас: вони всі мають сакральний характер (Рябцева, 1999, с. 240).

У костюмному комплексі небіжчиці, похованої у цьому кургані, були також золоті пластинчасті персні з круглим пласким щитком і незімкненою шинкою, утвореною прямокутними у перетині дужками із загостреними кінцями, які заходять один за одного (інв. №№ **A3C-2900-2901**) (Рис. 2, 1). Слід відмітити, що поряд з небіжчицею поклали супровідну особу. Отже, декоративні елементи у костюмі жінки, можливо, є свідченням її особливої ролі у своїй спільноті.



**Рис. 2. Пластинчасті персні:**

*- з круглими та овальними щитками та незімкненими прямокутними дужками шинки:*

1. АЗС-2900 (круглий щиток) – кург. №3, пох. №1 поблизу с.Мирне (Київська обл.)

2. АЗС-2575 (овальний щиток) – кург. Товста Могила, пох. дитини в боковій гробн. (Дніпропетровська обл.)

*- з круглими та овальними щитками та незімкненими круглими дужками шинки:*

3. АЗС-2313 – кург. №41, пох. №1 поблизу с.Любимівка (Херсонська обл.)

4. ДМ-6268 – кург. Огуз поблизу смт Нижні Сірогози (Херсонська обл.)

*- з напаяними до щитка круглими або прямокутними у перетині дужками шинки:*

5. АЗС-2342/1 (з опуклиною на щитку) – кург. №5 з кург. гр. I поблизу с.Вільна Україна (Херсонська обл.)

6. АЗС-2706 – кург. №4 з кург. мог. в урочищі “Носаки”, гробниця №2 поблизу с. Балки (Запорізька обл.)

7. АЗС-3536 – кург. №1 з кург. гр. I, пох. №1 поблизу с.Львове (Херсонська обл.)

8. АЗС-3100 (щиток із монети) – кург. №9, пох. №1 поблизу с.Мар’ївка (Запорізька обл.)

Вироби такої форми (з пласким щитком і незімкненою шинкою), але виконані в техніці лиття, у IV ст. до н.е. носили жителі грецьких міст Північного Причорномор’я. Як зазначив О. Неверов, це так звані понтійські персні, і вони вирізняють костюми еллінського населення Причорномор’я серед інших у різних районах античного світу (Неверов, 1984, с. 240, табл. CLX, 15).

Персні з незімкнутою шинкою, як свідчать знахідки, стали характерною ознакою костюмів населення Скіфії. Їх умовно називають щитковими, хоча це визначення не відбиває характерні особливості прикрас, адже щитки різного вигляду є загальною ознакою багатьох типів пернів.

Розглянемо прикраси про які йшлося. У багатьох костюмних комплексах це так звані **пластинчасті персні** – відділ II за В.Г.Петренко. Прикраси одержали назву за особливостями виготовлення – із заготовки у вигляді пластини. Персні цього відділу складають такі типи: 1) вироби зі щитком і роз’ємними дужками; 2) зі щитком і суцільною шинкою.

Загальною рисою перснів 1-го типу є роз’ємні дужки, з яких утворювали шинку. Завдяки цьому дужками можна обхопити будь-який за розміром палець. Аналіз костюмних комплексів, у яких зафіксовано прикраси, показав різні способи їх виготовлення. Насамперед, щиток вирізано із заготовки (пластини) разом з **дужками –прямокутними** смужками із загостреними чи тупо обрізаними кінцями. Вони заходять один за одний, якщо дужки згинають за потрібним розміром персня (*варіант 1*) (Петренко, 1978, с. 61). Аналіз перснів показав, що іноді майстри з метою надати пружність пластинчастим дужкам перетворювали їх на дротяні. Для цього пластинки обабіч щитка згортали в трубочку і проковували, щоб одержати дужки з круглого у перетині дроту. Наприклад, персні з курганів №41, поховання №1 поблизу с.Любимівка, Херсонська обл. (інв. № **АЗС-2313**) (Рис. 2, 3); Огуз поблизу смт Нижні Сірогози, Херсонська обл. (інв. № **ДМ-6268**) (Рис. 2, 4).

Схожими за загальним виглядом і основними деталями є персні виготовлені з прямого тоненького стрижня чи дротинки: заготовку посередині розклепували, утворюючи щиток (круглий чи овальний), з двох боків якого лишали дротяні кінці. Зігнуті дугоподібно, вони утворювали шинку (*варіант 2*). За класифікацією В. Г. Петренко, такі персні належать до дротяних (Петренко, 1978, с. 61).

Вивчення колекції найбільш поширених перснів (зі щитком і роз’ємними дужками, так званих **безрозмірних**) показало, що в їх числі є вироби з трьох деталей: до щитка з двох боків напаявали дужки у вигляді смужок чи дротинок, з яких утворювали шинку (*варіант 3*).

Одним з прикладів цього варіанту є знахідка в кургані № 5 (курганна група I) поблизу с. Вільна Україна Херсонської обл. (інв. № **АЗС-2342/1**): перстень з круглим щитком, з поздовжнім пружком шириною 3 мм, відтиснутим зі звороту. До щитка припаяні круглі у перетині дужки із загостреними кінцями, які заходять один за одний, утворюючи шинку (Березова, 2001, с. 45, табл. I, 10) (Рис. 2, 5).

Прикладами виготовлення перснів з трьох деталей є прикраса із кургану №4 з курганного могильника в урочищі “Носаки”, гробниця № 2 поблизу с. Балки Запорізької обл. (інв. № **АЗС-2706**) (Рис. 2, 6). Ще один такий перстень, у якого до овального щитка з боків припаяні прямокутні у перетині дужки, походить з кургану № 1 (курганна група I), поховання № 1 поблизу с. Львове Херсонської обл. (інв. № **АЗС-3536**) (Рис. 2, 7).



За такою ж схемою зроблено перстень зі щитком із грецької монети (статер Пантікапею, 5-й тип за В. А. Анохіним). До неї з двох боків припаяні дві пластинки зі звуженими кінцями. Вони заходять один за одного, утворюючи шинку (інв. № АЗС-3100) (Рис. 2, 8). Аверс монети: голова бородатого Сатира у вінку з плюща, обернена у профіль праворуч, реверс: образ рогатого левиноголового грифона. Зображена у профільному ракурсі міфічна істота крокує вправо по колоску зі списом у пащі. Над розправленим крилом грифона літера “А” від напису "ΠΑΝ", крайні літери якого закриті напаяними дужками персня (D щитка-монети – 20 мм; D шинки – 19 мм; дужки: ширина – 3-1 мм; товщина – 1,5 мм). За формальною типологією В. Г. Петренко прикраса відноситься до відділу IV, тип 18 (Петренко, 1978, с. 63). Перстень зі щитком-монетою в колекції музею тільки один. Знахідка походить з кургану № 9, поховання № 1 поблизу с. Мар’ївка Запорізької обл. У могилу в різний час помістили двох небіжчиків – чоловіка і жінку. Поховання пограбоване за давнини, проте в ньому залишились деякі декоративні елементи, мабуть, із вбрання жінки: золота кільцеподібна сережка з підвісками, пластинки-аплікації, напівсферичні гудзики, намисто зі склоподібної маси. Перстень, можливо, належав чоловікові і був знаком його високого положення у своїй соціальній групі (Бунятян, Фіалко, 2009, с. 58, 63, 66-67, рис. 9, 1).



**Рис. 3. Литі персні:**

1. АЗС-2953 – кург. Товста Жовтокам’янська Могила, пох. №1 (Центральна гробниця) поблизу с.Тарасо-Григорівка (Дніпропетровська обл.)
2. АЗС-3535 – кург. №7 з кург. гр. III, пох. №№2-3 поблизу с.Первомаївка (Херсонська обл.)
3. АЗС-3737/2 – кург. №1 (Казенна Могила), Південна гробниця (поховання №3) поблизу с.Тополине (Запорізька обл.)
4. АЗС-2010 – кург. №4 з кург. гр. Страшної Могили, пох. №2 поблизу м.Покров (Дніпропетровська обл.)

Персні зі щитком і роз'ємними дужками, виготовляли також і в техніці лиття. За зовнішніми ознаками литі персні не відрізняються від пластинчастих та дротяних. Деякі литі персні мали пласкі щитки. Вони походять з курганів Товста Жовтокам'янська Могила, поховання № 1 (Центральна гробниця) поблизу с. Тарасо-Григорівка Дніпропетровської обл. (інв. № АЗС-2953) (Рис. 3, 1); № 7 (курганна група III), поховання № 2-3 поблизу с. Первомаївка Херсонської обл. (інв. № АЗС-3535) (Рис. 3, 2); № 1 (Казенна Могила), Південна гробниця (поховання № 3) поблизу с. Тополине Запорізької обл. (інв. № АЗС-3737/2) (Рис. 3, 3).

Привертають увагу литі персні з опуклими щитками. Наприклад, знахідки в кургані № 4 з курганної групи Страшної Могили, поховання № 2 поблизу м. Покров Дніпропетровської обл. (інв. № АЗС-2010) (Рис. 3, 4).

Можна припустити, що литі персні – продукція боспорських ювелірів, а деякі екземпляри дротяних чи пластинчастих, імовірно, виробляли в майстернях на землях Скіфії.

Отже, всі описані моделі перснів у вигляді щитка з роз'ємними дужками за морфологічними і семантичними ознаками належать до однієї групи так званих **безрозмірних перснів**.

Інколи в одному костюмному комплексі були персні і литі, і пластинчасті. Наприклад, знахідки в кургані Казенна Могила, поховання № 3 поблизу с. Тополине Запорізької обл. У комплекті декоративних елементів вбрання жінки 50-60 років були: золоті пластинки – оздоби головних уборів і одягу, пара сережок – вирізані за контуром так звані човники; разок намиста із керамічних намистин, вкритих позолотою, з підвіскою-лунницею в центрі, браслети-перев'язки з намиста, а також два золотих персні з круглим пласким щитком і роз'ємними дужками. Один з них (інв. № АЗС-3737/1) вирізаний із пластини (D щитка – 18 мм; шинка – 20 × 17 мм; дужки: ширина – 3-2 мм), виявили на мізинці лівої руки. Другий – литий перстень (щиток – 23 × 19 мм; шинка – 22 × 20 мм; дужки: ширина – 5-2 мм) (інв. № АЗС-3737/2) – був надітий на безіменний палець правої руки. (Клочко, 1982, с. 123) (Рис. 3, 3).

Аналіз поховального обряду жінки, оздоблення її вбрання золотими аплікаціями, які мають сакральний характер, а також певна гармонізація їх зі знімними прикрасами – все це акцентує високий соціальний статус скіф'янки. Та обставина, що в наборі прикрас було тільки два персні, ймовірно, відбиває певні ситуації, пов'язані з традиціями сімейного життя або віковими обмеженнями у застосуванні прикрас.

У поховання заможних представників Скіфії клали персні, виконані із золота і срібла, а до рядових могил – із бронзи і заліза. Але це загальні припущення про створення наборів

прикрас для парадного вбрання. Якщо ми проаналізуємо знахідки перснів у костюмних комплексах, то побачимо, що ця категорія прикрас мала специфічні знакові функції, пов'язані з соціальним статусом, сімейними традиціями, віком власників прикрас.

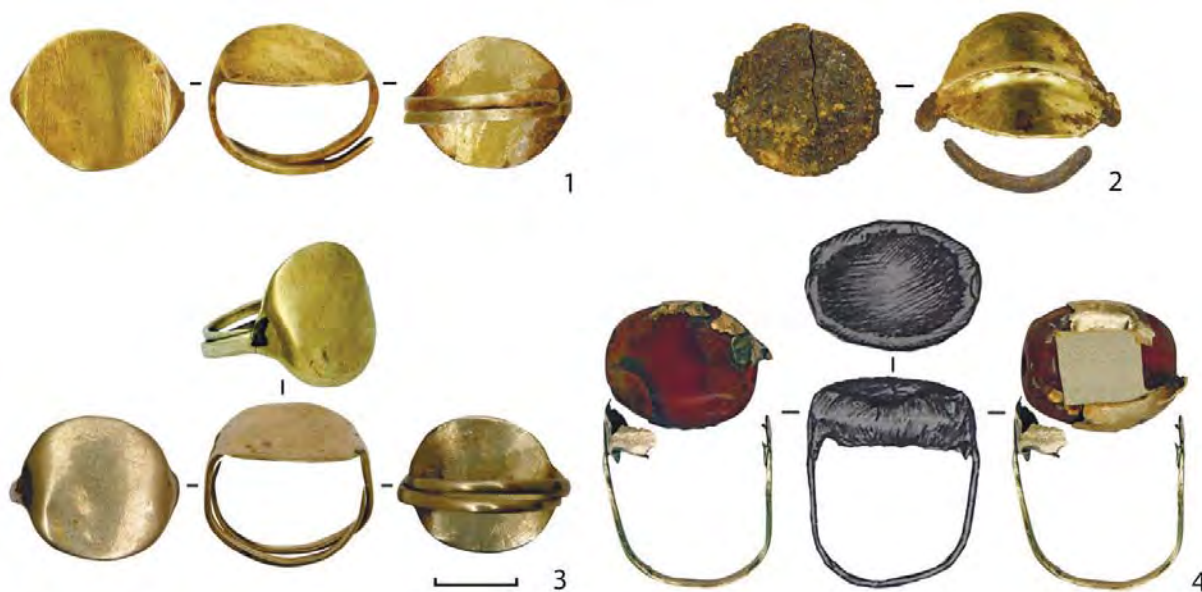
Наприклад, дослідники кургану № 5 (Осипова Могила) поблизу с. Ново-Георгіївка (колишнє с. Булгакове) Миколаївської обл. у похованні № 2 виявили, що у могилі було двоє небіжчиків: чоловік і жінка. Обидва зрілого віку, мабуть, їх поховали одночасно. Але прикраси були тільки у жінки: бронзове скроневе кільце, срібна гривна; скляні та бронзові намистини (оздоби рукавів одягу) і 4 персні – три золоті і один бронзовий. Золоті персні (інв. № АЗС-2739/1-3) з пласким щитком і шинкою, утвореною прямокутними дужками із загостреними кінцями, що заходять один за одного (Гребенников, 2008, с. 78). У звіті про дослідження кургану зазначено, що персні були на фалангах лівої руки жінки.

При підготовці каталогу колекції наручних прикрас ми звертали увагу на те, на якій руці були зафіксовані прикраси у чоловіків, дітей, жінок. Щодо останніх, то маємо найбільше інформації: скіф'янки носили персні найчастіше на пальцях правої руки або на обох руках (на правій, як правило, прикрас було більше), але є випадки, коли до наборів декоративних елементів долучали персні на ліву руку. Мабуть, це пов'язано з певними ситуаціями в житті особи. Коли йшлося про поховання в Осиповій Могилі, то ми відмітили, що жінку поклали у могилу разом з чоловіком. Можливо, персні мали засвідчити якийсь зв'язок (сімейний?) між небіжчиками і певну ситуацію, яка призвела до того, що обох поховали разом.

Перстень на лівій руці, можливо, сприймали як один із знаків особливого статусу жінки. Наприклад, дослідження кургану поблизу с. Будки Сумської обл. відкрило поховання жінки, здійснене за обрядом, характерним для Лісостепового Лівобережжя, але декоративні елементи костюма небіжчиці: золота начільна стрічка, кільцеподібна сережка з підвіскою із каменю, прикраси одягу – пластинки-аплікації, а також намисто зі склоподібної маси, перстень з круглим пласким щитком – все це має аналогії серед деталей оформлення вбрання на території степового регіону Скіфії. Етнолокальним елементом є тільки дві великі бронзові шпильки цвяхоподібної форми (Ильинская, 1968, с. 42, 142). Перстень з пласким щитком і шинкою, утвореною дужками з шестигранного у перетині стрижня, зафіксований на пальці лівої руки.

У костюмних комплексах амазонок були персні різних типів, але переважають прикраси зі щитком і роз'ємними дужками. Особливо цікаво проаналізувати набори декоративних елементів, які включають кілька перснів. До таких належить комплект прикрас жінки (віком 22-25 років), поховання якої дослідили в кургані № 2, поховання № 2 поблизу смт Якимівка Запорізької обл. Оздоба вбрання: золоті пластинки-аплікації, сережки у вигляді петлі,

намистини зі склоподібної маси, а також персні: на пальцях правої руки п'ять золотих (інв. № АЗС-3680/1-5) (Рис. 4, 1), крім того, в могилі знайшли ще два срібні персні. Один з них плакований золотом: щиток з поздовжньою опуклиною у центрі, шинку утворюють дужки з круглої в перетині дротинки (інв. № АЗС-3681) (Рис. 4, 2) (Фиалко, 1991, с. 6).



**Рис. 4. Персні з поховань амазонок:**

1-2. АЗС-3680/1-5, АЗС-3681 – кург. №2, пох. №2 поблизу смт Якимівка (Запорізька обл.)  
3-4. АЗС-3278, АЗС-3277 – кург. №11 з кург. гр. II, пох. №2 поблизу с.Львове (Херсонська обл.)

Набір знімних прикрас амазонки, могилу якої дослідили у курган № 11, поховання № 2 поблизу с. Львове Херсонської обл. включав: бронзову кільцеподібну сережку зі склоподібною підвіскою, намисто із золотих парних колечок і сердоликових намистин, обтягнутих навхрест золотими смужками, залізний браслет, браслет-перев'язку зі склоподібних намистин, а також три персні (Ильинская, Тереножкин, 1983, с. 180.). На праву руку наділи дві золоті прикраси. На середній палець – перстень з круглим плоским щитком і роз'ємними дужками (інв. № АЗС-3278) (Рис. 4, 3), а на безіменний – перстень, щиток якого зроблено із сердоликової вставки в каст – тоненької золотої пластини, загнутої на зворотній бік камінця, а з лицьового боку має вирізи у вигляді пелюсток для утримання вставки. Шинка – суцільна, зроблена зі скрученої пластинки і припаяна до каста зі споду (інв. № АЗС-3277) (Рис. 4, 4). Ще один перстень – бронзовий зі склоподібною вставкою – наділи на безіменний палець лівої руки. Різні персні, можливо, пов'язані з певними ситуаціями у житті амазонки: подарунки, нагороди, зміна статусу тощо. Перстень із сердоликом, точніше – сердоликова вставка, мабуть, за уявленнями скіфів була наділена магичною силою, яка захищала від проявів зла. Прикраси із сердоликом серед декоративних елементів убрання небіжчиць завжди привертають увагу. В колекції музею є всього кілька виробів, які вирізняють вставки із каменів або склоподібної маси. Натомість, в ювелірних гарнітурах, які

належали мешканцям грецьких міст Північного Причорномор'я, були популярними прикраси з самоцвітами. Особливий попит мали персні-печатки. Для їх виготовлення, як і для інших категорій декоративних виробів, ювеліри, крім інших камінців, часто використовували сердолик. Як відомо, в Криму, недалеко від масиву Карадаг розташована Сердолікова бухта. Мабуть, значна кількість заготовок для створення різноманітних оздоб походила саме звідти, а виготовляли сердолікові прикраси у майстернях Боспора. На думку О. Неверова персні з кам'яною вставкою, геми тощо привозили з Еллади, країн Передньої і Малої Азії. Йдеться про високохудожні твори, знайдені при дослідженні грецьких міст (Неверов, 1984, с. 240). На території Скіфії знайдена гема, яка належить до мистецьких витворів високого класу. Йдеться про знахідку в кургані Гайманова Могила поблизу с. Балки Запорізької обл. (інв. № АЗС-2645) (Рис. 5, 1). Прикрасу із сердолика виявили серед речей, які після пограбування могили залишились у дромосі гробниці №4 (Бідзіля, Полін, 2012, с. 162, рис. 225, 38). Велика сердолікова гема овальної форми була щитком персня (дужки не збереглися). Камінь з лицьового боку опуклий, полірований, а на звороті плаский з гравійованим зображенням крилатого орлиноголового грифона. Він показаний у профільному ракурсі, обернений вліво. Художник підкреслив готовність до нападу: грифон присів на передні лапи, його дзьоб роззявлений, крила підняті й розгорнуті. Гема створена одним з видатних еллінських художників, можливо, Дексаменом (Бідзіля, Полін, 2012, с. 487-488).



**Рис. 5. Інші типи пернів**

***Персні зі щитком із вставкою:***

1. АЗС-2645 – кург. Гайманова Могила, гробн. №4 поблизу с.Балки (Запорізька обл.)

2. АЗС-1841 – кург. №3, пох. №2 поблизу с.Старе (Київська обл.)

***Персні з опуклим щитком:***

3. АЗС-2290 – кург. №1, пох. №2 поблизу с.Єрківці (Київська обл.)

4. АЗС-2010 – кург. №4 з кург. гр. Страшної Могили, пох. №2 поблизу м. Покров (Дніпропетровська обл.)

Продовжимо огляд перснів з групи “безрозмірні”, тобто, зі щитком і роз’ємними дужками. Один з типів: прикраси з круглим опуклим щитком до костюмного комплексу жінки, поховання якої дослідили в кургані №4 з курганної групи Страшної Могили, поховання №2 поблизу м. Покров (колишнє м. Орджонікідзе) Дніпропетровської обл. (Ильинская, Тереножкин, 1983, с. 180). До могили поклали чоловіка років сорока зі зброєю та дорогоцінними прикрасами пояса. В ногах у небіжчика, поперек його, головою на захід, поховали молоду жінку. На її ногах лежали списи та дротики, підкреслюючи залежне становище скіф’янки. Набір декоративних елементів її вбрання включав пару срібних кільцеподібних сережок, деталі яких – золоті підвіски зі вставками із склоподібної маси, намисто із фаянсових та бурштинових намистин, а також золоті пластинки – прикраси одягу. На пальцях обох рук жінки зафіксовано три золоті персні, які за виглядом ідентичні: з напівсферичним щитком і роз’ємними дужками. На правій руці два вироби (інв. № АЗС-2012) (D щитка – 18,5 × 12,5 мм; Н – 4 мм; D шинки – 19 × 15,5 мм); інв. № АЗС-2013: D щитка 17 × 12,5 мм; Н – 5 мм; D шинки – 17 × 15 мм), що належать до пластинчастих (II відділ за В. Г. Петренко). На лівій руці – литий золотий перстень такої ж форми (інв. № АЗС-2010 (Рис. 5, 4): D щитка 15 мм; Н – 5 мм; D шинки – 19 мм) (за класифікацією В. Г. Петренко з відділу III).

На думку В. А. Іллінської юна жінка у могилі загиблого воїна – його молодша дружина: свідченням є золоті прикраси у декорі вбрання, а особливо золоті персні. Але згадаймо Геродота, який описуючи похорон царя, зазначив, що в могилу до померлого зверхника клали наложницю (Геродот IV, 71). Золотий декор костюма, можливо, є свідченням містичного шлюбу, який відбудеться в іншому світі. За уявленнями скіфів до нього можна дістатись через портал – дзеркало, яке лежало біля небіжчиці (Вертієнко, 2010, с. 70).

Огляд колекції перснів, які належать до зазначеної групи, тобто виконані за схемою: «щиток, з обох боків якого – дужки для формування шинки», засвідчив, що ювеліри виробляли різноманітні щитки: пласкі (круглі, овальні), опуклі (напівсферичні) різного абрису, з рельєфною смугою, відтиснутою посередині зі звороту щитка, крім того, спостерігаємо застосування різноманітних прийомів при оформленні поверхні щитків. Зокрема, впродовж IV ст. до н.е. з’явилися варіанти розміщення на щитку антропоморфних або зооморфних зображень. Деякі з них вирізняє майстерність у виконанні мініатюр. Привертає увагу знахідка в похованні жінки (курган №7, поховання №9 (східна камера) поблизу с. Кут Дніпропетровської обл.) золотого персня з овальним щитком і роз’ємними дужками (щиток – 21 × 15 мм; дужки: ширина – 2,5 мм; товщина – 2 мм). Щиток плакований золотою пластиною із відтиснутим зображенням лося, який лежить згорнувшись так, що морда розміщена над ратицями (інв. № АЗС-1836) (Рис. 6, 1). Художник підкреслив ребра,

копита, хвіст. Як відомо, копитні тварини пов'язані з культом плодючості. Перстень наділи на вказівний палець правої руки небіжчиці. Крім цієї прикраси, у вбранні жінки були: золота оздоба начільної стрічки – метопіда, намисто із дрібних різнокольорових намистин зі склоподібної маси. Судячи з наявності зброї в могилі (сагайдак зі стрілами, залізний ніж чи кинджал і два списи), скіф'янка належала до амазонок. Можна припустити, що перстень є знаком статусу жінки: вона заміжня і похована в окремій камері після смерті чоловіка, як свідчить конструкція поховальної споруди: вхідна яма з двома окремими поховальними камерами (Фиалко, 2015, с. 147-148, рис. 2, 5).

Персні з рельєфними зображеннями на щитку були у складі декоративних елементів вбрання жінок з аристократичних шарів.



**Рис. 6. Персні з зооморфним або антропоморфним зображенням на щитку:**

1. АЗС-1836 – кург. №7, пох. №9 поблизу с.Кут (Дніпропетровська обл.)
2. АЗС-2413/1– кург. №22 з кург. гр. III, пох. №2 поблизу с.Вільна Україна (Херсонська обл.)
3. АЗС-2712 – кург. №4 з кург. мог. в урочищі “Носаки”, гробн. №3 поблизу с.Балки (Запорізька обл.)
4. АЗС-3495 – кург. №1 (Малий Чортомлик), пох. №2 поблизу с. Чкалове (Дніпропетровська обл.)
5. АЗС-3237/1 – кург. №21, пох. №2 поблизу с.Кам’янка (Миколаївська обл.)
6. АЗС-2414 – кург. №22 з кург. гр. III, пох. №2 поблизу с.Вільна Україна (Херсонська обл.)

Викликають цікавість знахідки у деяких наборах прикрас. Звернемось до матеріалів дослідження в кургані № 22 поблизу с. Вільна Україна Херсонської обл. Курган зведено над могилою чоловіка, який, мабуть, загинув у бою. Крім його поховання, були ще два – північна та південна катакомби, в яких поховали жінок. Дослідники висловили припущення, що в кургані поховали загиблого воїна та двох його дружин (Ильинская, Тереножкин, 1983, с. 162).

У північній могилі (поховання № 2) – зафіксовано жіночий костюмний комплекс з повним набором знімних прикрас. Вбрання жінки вирізняють золоті аплікації головних уборів, одягу, а також кільцеподібні сережки, гривна зі скульптурними закінченнями (левиця припала до землі), браслети-перев'язки зі склоподібних намистин, персні: з круглим пласким щитком і шинкою, утвореною з прямокутних у перетині дужками зі звуженими кінцями, що заходять один за одного (Лесков, 1974, с. 90, 94, рис. на с. 82). Зверху до щитка припаяна пластинка з відтиснутим зображенням лева, який лежить у профіль ліворуч. Оформлення щитка – округла пластинка – зразок виконання аплікацій способом витискування. Мініатюри із зображенням лева відбивають особливості греко-скіфського стилю у відтворенні образів тварин. Рельєфне зображення лева вміщене в овальний простір. Хижак показаний у профільному ракурсі: ноги з підкресленими пазурами – під животом, а морда, подана анфас, лежить на передніх лапах. Художник відзначив видові ознаки лева: округлі вуха, кошлату гриву, пазурі на лапах. Зображення облямоване тоненьким пружком з дрібних опуклин. Розміри перснів майже однакові: щиток –  $20 \times 19$  мм, товщина – 1 мм, пластина-накладка –  $19 \times 16$  мм, Н пластини – 4 мм; шинка –  $20 \times 16$  мм; дужки: ширина – 4-2 мм; товщина – 0,5 мм (інв. № АЗС-2413/1-5) (Рис. 6, 2).

Таких перснів було шість, крім того, до набору декоративних елементів включили ще й прикрасу з відділу «Литі персні». Йдеться про досить масивний золотий перстень з овальним пласким щитком і суцільною шинкою із прямокутної у перетині пластини (інв. № АЗС-2414) (Рис. 6, 5). На щитку вміщено профільне зображення грифона: художник передав рогату голову, крило загнуте у вигляді серпа, а хвіст – петлі, права передня лапа піднята (щиток:  $25 \times 19$  мм, товщина – 2 мм, ширина оправи навколо прорізного зображення грифона – 2 мм; шинка –  $26 \times 23-24$  мм; дужки: ширина – 8-5 мм).

Персні зафіксовані на пальцях обох рук (3 – на лівій і 4 – на правій). Перелік зображень, які були елементами декоративних композицій на головних уборах, одязі і знімних прикрасах: грифон, сфінкс, лев, левиця, а також фітоморфні мотиви. Усі образи змістовно пов'язані один з одним і є символами культу плодючості. Форми і оздоблення головних уборів, а також повний набір прикрас свідчать про особливий статус скіф'янки у суспільстві: можливо, вона була жрицею. А персні, мабуть, відбивають специфіку сімейного статусу: старша дружина загиблого. Є ще одна гіпотеза, щодо ролі жінки. Йдеться про те, що у



камері, де була похована скіф'янка, знайдено фрагменти меча. Можливо, так відображено обряд передавання: цей меч жінка мала принести своєму чоловікові, який перебував у іншому світі (Клочко, 2018, с. 188).

Вбрання жінки, похованої у південній могилі (поховання № 1), вирізняють золоті оздобі: аплікації на головних уборах і одязі, а також знімні прикраси – сережки, намисто, але у наборі не було перснів. Виникає припущення, що небіжчиця мала нижчий статус, ніж у жінки, про яку сказано вище. Можливо, жінка, похована без перснів, була молодшою дружиною, або не стала дружиною до смерті чоловіка (Ильинская, Тереножкин, 1983, с. 162). Наші припущення щодо статусу жінок у суспільному житті спільноти, а також особистому (чи сімейному) мають точки опертя в етнографічних дослідженнях. З окремих заміток античних авторів вилучаємо інформацію про існування парної сім'ї у скіфів, але у аристократичних колах могло бути кілька дружин у чоловіка. Крім того, є відомості про звичай левірату (Геродот IV, 78). Але, як це відображено у наявності прикрас, можна визначити, хоча і з гіпотетичними припущеннями, тільки застосовуючи компаративний метод.

Персні з рельєфним візерунком на пластині, приєднаній до щитка, входили до складу декоративних елементів жінки, поховання якої дослідили в кургані № 21 (поховання № 2) поблизу с. Кам'янка Миколаївської обл. (Клочко, Гребенников, 1982, с. 86-96). Вбрання скіф'янки свідчить про її особливе місце у суспільстві: головні убори – налобна стрічка та модій, оздоблені золотими і срібними аплікаціями, набір знімних прикрас, який включає сережки, намисто, персні. Зазначимо, що в комплекті немає браслетів. Розглянемо персні. Вони всі належать до одного типу: з круглим щитком і шинкою, утвореною прямокутними у перетині дужками із загостреними кінцями, що заходять один за одного). Розміри перснів: щиток – 19 × 17 мм; Н щитка – 4,5 мм; шинка – 20 × 17 мм; дужки: ширина – 3-2 мм. На щиток напаяна кругла пластинка, на якій вміщено зображення лева, виконане у високому рельєфі. Він лежить, обернений праворуч. Тулуб пластично вигнутий у профільному ракурсі, а голова з кошлатою гривною показана анфас. Хижак напав на барана: його голову бачимо біля задньої ноги лева. Сцена облямована тоненькою рифленою дротинкою, яка нагадує зернь (інв. № АЗС-3237/1-6) (Рис. 6, 5).

Вбрання має статусний характер – є знаком належності власниці до верхівки у своїй соціальній групі. Декоративні елементи утворюють своєрідне сакральне коло, в якому зібрані образи: міфічні (грифони), фітоморфні (пальмета), антропоморфні (підвіска у вигляді голови людини), а також сюжет «шматування» (лев і лань, лев і баран). Всі вони є символами життєдайних сил природи і відбивають культ Великої Богині. Форма головного убору, його оздоблення – все це, можливо, свідчить про те, що жінка виконувала функції жриці цього

божества. Згадаємо, що скіф'янка похована в кургані, спорудженому над могилою чоловіка, який, вірогідно, посідав високе місце в адміністрації в регіоні Побужжя (Гребенніков, 2008, с. 25-29). Небіжчиця, прикраси якої ми розглянули, мабуть, за життя була дружиною чиновника, а персні підкреслювали цю ситуацію (Клочко, 2021, с. 281).

Інші уявлення про символіку перстнів виникають, коли ми розглядаємо прикраси, які належали дітям. Аналіз костюмних комплексів показав, що специфічних дитячих оздоб не робили, переважають персні з групи, яка об'єднує вироби у вигляді щитка з роз'ємними дужками. Привертає увагу золотий перстень (інв. № АЗС-2712) (Рис. 6, 3), знайдений серед прикрас дівчинки 6-7 років (курган № 4 з курганного могильника в урочищі "Носаки", гробниця № 3 поблизу с. Балки Запорізької обл.). Прикраса має круглий опуклий щиток та шинку, утворену дротяними дужками (щиток – 19 × 17 мм; шинка – 19 × 18 мм; перетин дроту – 1,5 мм). На щитку відтиснуте зображення скіфа з довгим волоссям. Іконографія образу відповідає усталеним нормам греко-скіфського мистецтва IV ст. до н.е. Персонаж з пишною зачіскою, у характерному скіфському вбранні: куртка з видовженими полами, підперезана поясом, вузькі штани, короткі чобітки. Чоловік сидить навколішки, обернений вправо, з простягнутою вперед правою рукою. Щодо сюжету В. Г. Петренко вважала, що персонаж тримає посудину і напуває з неї якусь тварину. Сцена облямована пружком з насічками, що імітують зернь.

Крім персня, у вбранні дитини були золоті, срібні і бронзові прикраси, зокрема, намисто з металевих намистин і склоподібної маси, підвісок, медальйонів, пронизок. Серед декоративних елементів костюма відмічаємо ще й бронзові кільця, медальйон у золотій оправі з овальною вставкою із світлої маси, срібні дротяні кільця і браслети-перев'язки зі склоподібних намистин з вічками та бронзовий перстень з подвійним щитком (Бидзиля, Болтрик, Мозолевский, Савовский, 1977, с. 115, рис. 19, 4).

У цьому ж кургані було ще одне поховання дитини 6-7 років. Судячи з великої кількості прикрас – це дівчинка. У комплекті декоративних елементів: велика кількість склоподібних і металевих намистин, підвіски, медальйони, пронизки, бронзові кільця, медальйон у золотій оправі з овальною вставкою із світлої пасти, срібні дротяні кільця і браслети-наручі зі склоподібних намистин з вічками. На фалангах пальців правої руки зафіксовані золоті персні з плоским овальним щитком (дещо вигнутим по довжині) та шинкою, утвореною круглими у перетині дужками, кінці яких загострені і заходять один за одний (інв. № АЗС-2711/1-2) (Клочко, 1993, с. 48).

Якщо порівняти набори прикрас обох дітей, похованих у одному кургані, то побачимо багато спільного. Стосовно перстнів, то в кожному костюмі їх по два: золотий з рельєфним

зображенням на щитку і бронзовий з подвійним щитком, а в другому комплекті – золоті з овальним гладеньким щитком.

Привертає увагу ще один комплект знімних прикрас дівчинки 6-7 років: оздоби головного убору – велика кількість намистин різних типів зі склоподібної маси, скроневі підвіски з чорного каменю у золотій оправі, медальйон із кварцу, нашійна прикраса з каменю у золотій оправі, браслети – перев'язки зі склоподібних намистин. Перстень з круглим пласким щитком та шинкою, утвореною дротяними дужками (інв. № АЗС-3697), зафіксований на вказівному пальці правої руки небіжчиці (курган № 16, гробниця № 4, поховання № 1 у поховальній споруді № 1 поблизу с. Златопіль Запорізької обл.) (Клочко, 1993, с. 48).

Можна припустити, що всі ці прикраси мали оберегову функцію, а, крім того, відбивали певні ситуації у житті дітей, мабуть, пов'язані з віковою градацією. З цієї точки зору цікаві факти знайдення перснів у кургані № 21, поховання № 2 поблизу с. Гюнівка Запорізької обл. У могилі поховали трьох дітей різного віку. У двох з них в наборах були золоті персні: вироби з круглим пласким щитком і шинкою, утвореною прямокутними у перетині дужками (інв. № АЗС-3226/1-9). Набір прикрас дитини 3-4 років склали бронзові кільцеподібні сережки з підвіскою та перстень. При дівчині 16-ти років, окрім восьми перснів на пальцях обох рук, були: пара золотих кільцеподібних сережок з підвісками, срібні скроневі кільця, гривна, намисто із золотих пронизок, амфороподібних підвісок, склоподібних намистин, браслети-перев'язки зі склоподібних намистин (Болтрик, Фиалко, 2007, с. 66, 68, табл. 2, 3, 4, рис. 6, 7).

Персні в костюмних комплексах дітей належать до рідкісних у дитячому вбранні – їх мали тільки 8% дітей. Найбільше виробів – “безрозмірні”: зі щитком і роз'ємними дужками, але є також кільця. Привертає увагу залізне колечко із нанизаною галькою. Воно нагадує сережку або підвіску, але цю прикрасу наділи на палець дитини (курган № 28, поховання № 1 поблизу с. Верхня Тарасівка Запорізької обл.). Загальний вигляд виробу свідчить про його застосування як амулету. Мабуть, основна роль перснів – магічний захист. Прикраси цієї категорії зафіксовано у складі декоративних наборів, призначених для дівчаток різного віку (кургани № 7, поховання № 3 поблизу с. Кут; № 3, поховання № 1 поблизу с. Львове; № 4, гробниця № 3 поблизу с. Балки; № 16, гробниця № 4 поблизу с. Златопіль; № 1 (Вишнева Могила), поховання № 2 поблизу с. Гюнівка). Золоті прикраси означали соціальну вищість власника. Про це свідчить і склад інвентарю, і обряд поховання. Отже, як і всі знімні прикраси, персні відігравали роль апотропею та знака соціальної зверхності.

“Повні” набори, тобто, такі, що включають усі категорії прикрас, відбивають особливий статус дитини, її соціальну та сакральну вищість незалежно від статі та віку (кургани Товста Могила; № 4, гробниця № 3 поблизу с. Балки; № 16, гробниця № 4, поховання № 1 у поховальній споруді № 1 поблизу с. Златопіль; № 1 (Вишнева Могила), поховання № 2

поблизу с. Гюнівка Запорізької обл.; № 3, поховання № 1 поблизу с. Львове (Клочко, 2019, с. 665-676).

Розглядаючи колекцію перснів з відділу “пластинчасті”, В. Г. Петренко виділила такий тип прикрас як спіральні. Вироби цієї ж форми робили з дроту (відділ I), тобто, за морфологічними і семантичними ознаками можна визначити ще одну групу прикрас, доміантною ознакою яких є форма спіралі, а виконані вони із застосуванням різних прийомів, тому належать до різних відділів.

Прикраси двох типів походять з поховання жінки, яке дослідили в кургані № 1 (Старший Брат) з курганної групи “Три брати”, гробниця № 1 поблизу с. Огоньки, АР Крим (Кириллин, 1968, с. 184-185). Досконале виконання вирізняє персні, зроблені з неширокої сегментоподібної у перетині пластини, згорнутої у спіраль в 4 витки (інв. № АЗС-2271/1) (Рис. 7, 1) і 3,5 оберти (інв. № АЗС-2271-2). На кінцях вміщено карбоване зображення стилізованої голови лева. Краї пластини прикрашені пружками з відтиснутими насічками, які імітують зернь. Спіральні прикраси наділи на пальці лівої руки знатної жінки середнього віку. Тут же зафіксовано ще один перстень, так званий скарабеоїд – виріб з рухомим двостороннім щитком (інв. № АЗС-2272) (Рис. 7, 9). За класифікацією В. Г. Петренко такі прикраси належать до IV відділу, який ми назвали “Оригінальні персні”. У відділі виділено кілька типів. Один з них – прикраси з рухливим щитком. Останній, тобто, щиток закріплений так, що його можна було повернути і демонструвати обидві поверхні.

Отже, скарабеоїд з кургану Старший Брат. Головною ознакою персня є щиток, утворений двома пластинами, з’єднаними обідком. Останній зверху і знизу прикрашений дротинками з рубчиками – імітація зерні, а також плетінкою з гладеньких дротинок. На щитку з одного боку прикріплена пластина з гравірованим зображенням менади. З протилежного боку припаяна опукла пластина, на якій представлено образ скарабея: скульптурна фігурка. Дужка спаяна з двох товстих витих дротинок. Кінці дужки опуклі. Через просвердлений в них отвір протягнуто гладенький дріт, на який нанизаний рухомий щиток. Кінці дроту загострені і накручені на дужку у три оберти. Крім перснів, комплект декоративних елементів вбрання жінки складала: золоті прикраси головних уборів – калафа, покривала, пара сережок у сфінкса, разки намиста; бронзові, плаковані золотою пластиною, спіральні браслети із зображеннями левів на кінцях.



**Рис. 7. Спіралеподібні та «оригінальні» персні:**

1. АЗС-2271/1 – кург. №1 з курганної групи «Три брати», гробн. №1 поблизу с.Огоньки, АР Крим
2. АЗС-3498 – кург. №1 (Малий Чортотлик) поблизу с.Чкалове (Дніпропетровська обл.)
3. АЗС-2719 – кург. №3, №1 поблизу с.Піски (Миколаївська обл.)
4. АЗС-657 – випадкова знахідка поблизу с.Таганча (Черкаська обл.)
5. АЗС-3656 – кург. №8, пох. №1 поблизу с. Велика Знам'янка (Запорізька обл.)
6. АЗС-6471 – кург. поблизу с.Великі Будки (Сумська обл.)
7. АЗС-2956 – кург. №6 (Денисова Могила) з кург. гр. Лисячої Могили поблизу с.Нагірне (Дніпропетровська обл.)
8. АЗС-2368 – кург. Гайманова Могила, гробн. №1 (Північна), пох.3 поблизу с.Балки (Запорізька обл.)
9. АЗС-2272 – кург. №1 з кург. гр. «Три брати», гробн. №1 поблизу с.Огоньки, АР Крим

Форма браслетів гармонійно поєднана з перснями. Поховальна споруда, обряд поховання, комплект ювелірних виробів – все свідчить про те, що небіжчиця за життя належала до еліти Боспорського царства.

Всі елементи убрання підкреслюють його сакральний характер і є знаками жрецького статусу жінки (Трейстер, 2006, с. 180, рис. 27, 31).

Перстень з рухливим щитком, типологічно близький до так званого скарабеоїда, про який йшлося вище, знайдено в кургані № 6 (Денисова Могила) з курганної групи Лисячої Могили, поховання № 2 поблизу с. Нагірне Дніпропетровської обл. (Мозолевський, 1980, с. 130, 134, 136, рис. 69, 70). На жаль, артефакт зафіксували не в похованні, тому у розпорядженні дослідників недостатньо інформації про те, кому – чоловікові чи жінці – він належав, а також, які речі складали костюмний комплекс. Але, безперечно, виріб, вирізняє високий рівень ювелірної майстерності. Перстень масивний з овальним щитком: 25 × 19 мм; Н щитка – 11 мм; шинка – 30 × 20 мм (інв. № АЗС-2956) (Рис. 7, 7). На щитку з обох боків вміщено мініатюрні зображення. Шинку утворюють дві прямокутні пластини, прикріплені з двох боків щитка,

дугоподібно зігнуті так, що кінці заходять один за одний. Посередині кожної з дужок персня припаяні поперек тоненькі пластинки, з яких зроблені своєрідні муфти. З їх допомогою можна регулювати розмір шинки. Дужки потовщені, заокруглені на кінцях і з'єднані зі щитком за допомогою дротини, яка проходить через отвір у кожній дужці і щитку. Кінці дроту загострені і накручені на дужку у 4,5 оберти. Щиток обрамлений смужкою із плетінки, прикрашеної з обох боків дротинками та орнаментальними стрічками із псевдозерні.

На лицьовому боці щитка на пластині відтиснуте рельєфне зображення лева у профільному ракурсі: лежить, обернений ліворуч, підім'явши під себе барана. З під тулуба лева проглядають лише голова та кінцівки барана. На звороті вирізано сцену шматування грифоном коня. Його подано у профіль праворуч з опущеною головою. Тварина спирається на задні ноги, піднявши передню праву. Грифон напав на коня спереду, захопивши дзьобом його спину. При цьому передньою правою лапою він вчепився в передню ліву ногу коня (Gold der Steppe, 2009, S. 170, kat. № 45).

За будовою перстень належить до типу виробів з рухомих щитком, а за оформленням щитка рельєфними мініатюрами аналогічна прикрасам з роз'ємними дужками і щитками, на яких представлені образи хижаків. Найбільш схожими за зображеннями є золоті персні з кургану № 21, поховання № 2 поблизу с. Кам'янка Миколаївської обл. (інв. № АЗС-3237/1-6) (Рис. 6, 5). За морфологічними та семантичними ознаками такі персні складають також групу: до неї можна включити ще знахідки з кургану №22, поховання №2 поблизу с. Вільна Україна Херсонської обл. (інв. № АЗС-2413/1-5) (Рис. 6,2).

Повернемося до спіральних перснів з відділу "Пластинчасті". Золоту прикрасу знайшли у похованні чоловіка, яке дослідили в кургані №3, поховання № 1 поблизу с. Піски Миколаївської обл. (інв. № АЗС-2719) (Рис. 7, 3). Могила була зруйнована, але, крім золотого, залишився ще залізний перстень іншого типу – з круглим щитком і роз'ємними дужками (Гребенников, 2008, с. 91, 168, рис. 37, 3). Золотий перстень литий у вигляді неширокої сегментоподібно у перетині пластини, згорнутої у спіраль у два оберти (Н максим. – 19 мм; D шинки – 26 мм; ширина пластини – 4,5 мм). На обох кінцях персня – зображення стилізованих фігурок лева (розміри: 18 × 6 мм). Голова хижака змальована так, що ми бачимо його очі (дві мініатюрні дуги), вуха, гриву, позначену невисоким валиком. Косим хрестом голова відділена від шиї. Тулуб тварини витягнутий, зігнуті задні ноги, як перед стрибком, надають образу динаміки. На тулубі прокреслено ребра. Показано навіть лапи, на які хижак присів. Можливо, золотий перстень із зображеннями хижака є соціальним знаком – символом високого статусу власника у своїй спільноті. Є ще одне припущення: золота прикраса – це подарунок чи нагорода за звитягу, а залізний перстень – оберег. На

жаль, ми не знаємо контекст знахідок, тому висловлені припущення мають гіпотетичний характер.

Серед пернів, які були деталями оздоблення вбрання ми вже не раз згадували, про прикраси з відділу “Литі”. Найбільш ранні вироби з цієї категорії з’явилися на території Північного Причорномор’я як печатки за часів архаїки. Характерні риси виробів: вузький листоподібний щиток і кругла в перерізі шинка (Неверов, 1984, с. 240). На землях Скіфії вони не мали широкого вжитку, як і застосування печаток. Хоча і зовсім відкидати використання печаток не можна. Про це свідчить перстень Скїла (Виноградов, 1980, с. 92-95). На жаль, відомий тільки малюнок: прикраса, можливо, є власністю якогось колекціонера.

В нашій колекції тільки один екземпляр такого типу: це знахідка в кургані № 1 (Малий Чортомлик), поховання № 2 поблизу с. Чкалове Дніпропетровської обл. Перстень був у костюмі жінки, могилу якої пограбували ще в давнину, але деякі декоративні елементи збереглися: золоті пластинки – прикраси одягу, наконечник залізної гривни з золотим плакуванням, пара сережок – так звані човники, нашійна прикраса – низка з підвісок у вигляді дзвіночка з привісками (Мозолевський, 1987, с. 70-72, рис. 6).

Срібний литий перстень із заглибленим зображенням на щитку та суцільною шинкою із круглого у перетині дроту (щиток –  $21 \times 8,5$  мм; Н щитка – 2,5 мм; шинка –  $22 \times 20$  мм; перетин дроту – 4 мм) (інв. № АЗС-3495) (Рис. 6, 4). На невеличкому полі щитка показано образ тварини – у профіль ліворуч. Належність істоти до конкретного виду визначити важко, тому що на мініатюрній фігурці не можна «прочитати» видові ознаки. Хоча абрис голови, вух, а також довгий хвіст – все це викликає припущення, що на щитку зображено лиса. На ребра щитка нанесено загостреним інструментом візерунок: ряд заглиблених дужок як своєрідні фестони прикрашають щиток. На шинці з обох боків також прокреслено якісь значки (знак питання, кома). Можливо, це алюзії на напис, як це було на перні царя Скїла (?).

Не дивлячись на те, що поховання жінки було пограбоване, археологи зафіксували, що цей срібний перстень, та ще два золотих були на пальцях правої руки небіжчиці. Згадані золоті прикраси належать до відділу “Оригінальні”. Шинка одного з них зроблена з круглого у перетині дроту у вигляді дуги, кінці якої відігнуті, розширені та сплющені. До них з внутрішнього боку припаяні золоті дротинки, на які нанизана бурштинова намистина (інв. № АЗС-3498) (Рис. 7, 2). Зупинимо увагу на бурштині. Його використання на землях Скіфії має особливості: у VI–V ст. до н.е. бурштинові прикраси були однією з етнолокальних ознак вбрання населення Лісостепового Правобережжя, а в комплектах оздоб Степової Скіфії бурштин використовували тільки зрідка. Як і будь-який камінь чи мінерал, чи смола (бурштин, гагат) у свідомості людей набував магичних властивостей.

Слід відмітити досить значні розміри виробу: L шинки – 30 мм; намистина – 15 × 12 мм; перетин дроту – 2,5 мм. Можливо, перстень поклали до інших знімних декоративних елементів убрання при здійсненні поховального обряду.

Ще один перстень з набору прикрас скіф'янки з Малого Чортомлика (інв. № АЗС-3497). Він також великий, масивний, зроблений з 8-гранного стрижня. Кінці його звужені і близько підходять один до одного (D – 27 × 26 мм; перетин стрижня: біля кінців – 2 мм, посередині – 4 мм).

Дата виготовлення трьох перелічених вище перснів – остання чверть V ст. до н.е.

Отже, костюмний комплекс прикрас, які залишилися після пограбування поховання, містить знаки належності власниці декоративних елементів до еліти скіфського суспільства за часів архаїки. Соціальна та оберегова функції притаманні усім знімним оздобам, а особливо, коли вони зібрані в ансамблі. А визначення семантики окремих категорій виробів завжди пов'язане з гіпотетичними припущеннями. Так виникла версія стосовно перснів, які ми розглянули: вони позначали належність до певного аристократичного роду (чи кількох родів). Археологи, дослідивши курган Малий Чортомлик, відмітили і своєрідність споруди, і поховального обряду, і супровідного інвентарю: хоч і, напевне, з втратами, але з великою кількістю золотих речей, які мали значення знаків аристократичного положення їх власниці (Мозолевський, 1987, с. 63-74). Через століття недалеко від Малого Чортомлика було споруджено грандіозний за розмірами і конструкцією курган Чортомлик, вірогідно, з царським похованням. Наявність статусних перснів (особливо такого типу, як перстень Скіла) дає можливість припустити, що небіжчиця мала відношення до царського роду.

У відділі “Оригінальні” привертають увагу персні з верхівкою у формі зрізаного конуса. Знайдено кілька таких предметів. За визнанням науковців це витвори середземноморського виробництва. Загальна схема їх створення: шинка з товстого круглого у перетині стрижня дугоподібно зігнута, кінці її припаяні до круглої пластинки – нижньої частини конуса. Персні масивні, оздоблення включає різні ювелірні прийоми. Дата їх виготовлення остання чверть VI – перша чверть V ст. до н.е. Серед ювелірних пам'яток є випадкова знахідка поблизу с. Таганча Черкаської обл.: перстень з високим об'ємним щитком у формі зрізаного конуса і суцільною шинкою із круглого у перетині стрижня (інв. № АЗС-657) (Рис. 7, 4). Його кінці у вигляді голів хижака з породи котячих припаяні до нижньої основи конуса. На верхній основі вміщено семипелюсткову розетку з рубчастої дротинки. Стінки конуса вкриті візерунками – "S"-подібними дротяними завитками, доповненими кулькою зерні у вершині кожного з них (H заг. – 43 мм; щиток: H – 20 мм, D верхн. – 19 мм, D нижн. – 25 мм; шинка – 31 × 22 мм; перетин дроту – 4 мм).

Аналогічний перстень знайдено у похованні чоловіка в кургані № 8, поховання № 1 поблизу с. Велика Знам'янка Запорізької обл. (інв. № АЗС-3656) (Рис. 7, 5). Збігаються



майже всі деталі: дугоподібна шинка із круглого у перетині дроту, припаяна до нижньої основи зрізаного конуса, оформлення верхньої основи – семипелюсткова розетка. Але стінки конуса прикрашені шістьма пірамідками, викладеними дрібними кульками зерні (Н заг. – 38 мм; щиток: Н – 15 мм, D верхн. – 13 мм, D нижн. – 18 мм; шинка – 29 × 22 мм; перетин дроту шинки – 4 мм). Перстень походить з пограбованого поховання, тобто, знакові функції визначити неможливо, як і першому випадку, через неповну інформацію.

Те ж саме можна сказати про перстень з кургану поблизу с. Великі Будки Сумської обл. (інв. № ДМ-6471) (Рис. 7, 6). Прикраса за типологічними ознаками нагадує описані вище. Різниця у візерунках і декоративних засобах оформлення зрізаного конуса, тобто, щитка. На його стінках – три орнаментальні смуги із тоненького дроту: середня більш широка із спіральних завитків, підкреслених кульками зерні. Зверху і знизу дротяні «плетінки». Верхня основа конуса – втрачена, всередині щитка – залишки органічної маси. З трьох перелічених подібних перснів цей – найменший: Н заг. – 33 мм; щиток: Н – 12 мм; D верхн. – 11 мм, D нижн. – 14 × 15 мм; шинка – 29 × 25 мм; перетин дроту шинки – 3-5 мм. Аналіз цих виробів дає підстави припустити, що вони походять з однієї ювелірної майстерні. Персні зроблені впродовж останньої чверті VI – першої чверті V ст. до н.е. за одним взірцем, їх розміри майже збігаються. Всі прикраси вирізняють складні ювелірні прийоми в декорі – зернь, тоненький дріт: гладенький, рубчастий, перекручений. Такі ювелірні техніки застосовували і ювеліри, які працювали в грецьких містах Північного Причорномор'я, зокрема, в Пантікапеї. Але незвична форма перснів спонукає шукати аналогії в Середземномор'ї (Онайко, 1970, с. 64, 244, 245). Персні, імовірно, були власністю чоловіків високого соціального стану. Цікаво, що походять прикраси із різних регіонів Скіфії: Степового, Дніпровського Лісостепового Правобережжя і Лівобережжя. Оскільки у нас недостатньо матеріалів, щоб зробити якісь висновки, то поки що це буде цікавим фактом.

Звернімо увагу ще на один перстень з відділу “Оригінальні”. Йдеться про знахідку в кургані Гайманова Могила гробниця № 1 (Північна), поховання № 3 поблизу с. Балки Запорізької обл. (інв. № АЗС-2368) (Рис. 7, 8). Небіжчика поклали у дерев'яне гробовище, яке нагадувало вузький ящик. Грабіжники значно пошкодили кістяк, але лишилися деякі золоті прикраси вбрання: підвіски, пластинки-аплікації різної форми тощо, які свідчать, у гробовищі поховали жінку. Наявність зброї недалеко від гробовища говорить про те, небіжчиця була амазонкою. Серед декоративних елементів зафіксували золотий перстень, шинка якого – незімкнене кільце з круглого у перетині дроту. Його загострені кінці заходять один за одний. З протилежного від роз'єму боку до кільця припаяний об'ємний щиток: він створений з круглої пластини, на якій – деталь у формі зрізаного конуса з заокругленою верхівкою. З'єднання двох елементів – конуса і пластинки – підкреслене рубчастою

дротинкою, що імітує зернь (Полин, 2012, с. 96-97; кат. № 178). На відміну від масивних перснів, описаних вище (зі щитком у формі зрізаного конуса), прикраса із Гайманової Могили виготовлена в IV ст. до н.е. Перстень, мабуть, належав жінці і був, можливо, нагородою чи подарунком і мав роль знака певного статусу власниці.

Колекція музею складає 142 персні і одна дужка від шинки. Підсумовуючи наш огляд зібрання, можна зробити висновки про особливості такої категорії знімних декоративних елементів як персні. Вони мають давнє походження і були естетичними знаками, які позначали різноманітні аспекти соціальної і духовної сфери життя власників. Каталог усіх прикрас створено за формальною класифікацією (з деякими уточненнями) В. Г. Петренко. У статті ми розглянули увесь масив прикрас і виділили групи, в яких таксоном є форма перснів. Найбільша група – так звані безрозмірні персні (щиток з роз'ємними дужками). Їх перевага у відносній простоті виготовлення і універсальності, оскільки розмір можна регулювати. В нашій колекції таких перснів 90 одиниць. Значну групу складають спіралеподібні персні (включають вироби з відділів I-го і II-го за В. Г. Петренко), а також оригінальні кількох типів. Серед них є, мабуть, імпорتنі, відзначені складними ювелірними прийомами в декорі.

Автори запропонували деякі припущення щодо різної кількості перснів у наборах, пов'язуючи це з певними традиціями суспільного життя.

### Джерела і література

Березова С.А. Персні із скіфських пам'яток в колекції Музею історичних коштовностей України // Музейні читання: Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”. – К., 2001. – С. 41-53.

Бидзиля В.И., Болтрик Ю.В., Мозолевский Б.Н., Савовский И.П. Курганний могильник в уроч. Носаки // Курганные могильники Рясные Могилы и Носаки (предварительная публикация). – К., 1977.

Бидзиля В.И., Полин С.В. Скифский царский курган Гайманова Могила. – К., 2012.

Болтрик Ю.В., Фиалко Е.Е. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя, 2007. – Т. XIV. – С. 236-254.

Бунятян К.П., Фіалко О.Є. Скіфський курган з розмальованим саркофагом // Археологія. – 2009. – № 3. – С. 55-69.

Вертієнко Г.В. Зображення скіфської танатологічної міфологеми на сахнівській пластині // Східний світ. – 2010. – № 3 – С. 59-73.

Виноградов Ю.Г. Перстень царя Скила. Политическая и династийная история скифов первой половины V в. до н.э. // СА. – 1980. – № 3. – С. 92-110.

Гребенников Ю.С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX–III вв. до н.э.). – Николаев, 2008.

Гребенников Ю. Скіфська модель «адміністративного устрою» Степового Побужжя в V – IV ст. до н.е. // Емінак – 2008. – № 3. – С. 25-29.

Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья. – К.: Наукова думка, 1968.

- Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII–IV вв. до н.э. – К., 1983.
- Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головного убора скифянок // Древности Степной Скифии. – К., 1982. – С. 118-130.
- Клочко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э. // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С. 86-96.
- Клочко Л.С. Скiфський дитячий костюм // Пам'ятки декоративно-ужиткового мистецтва із колекцій Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України. – К., 1993. – С. 28-51.
- Клочко Л.С. Поховання скіф'янок з мечами // Археологія, етнологія та охорона культурної спадщини Південно-Східної Європи: Збірник наукових робіт, присвячених 25-річчю кафедри археології та етнології України. – Одеса, 2018. – С. 183-190.
- Клочко Л.С. Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві. Символіка знімних прикрас // *Vir Bimaris. From Kujawy Cradle to Black Sea Steppes.* – Poznan, 2019. – С. 665-676.
- Кириллин Д.С. Трехбратние курганы в районе Тобечикского озера. // Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. – Ленинград, 1968. – С. 184-185.
- Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX вв. – М., 1984.
- Мозолевский Б.Н. Малый Чертомлык // Скифы Северного Причерноморья. – К., 1987. – С. 63-74.
- Мозолевский Б.Н. Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972-1975 гг.) // Скифия и Кавказ. – К., 1980. – С. 70-155.
- Неверов О.Я. Металлические перстни и печати // Античные государства Северного Причерноморья. – М., 1984. – С. 239-240.
- Онайко Н.А. Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV–II вв. до н.э. – М., 1970.
- Рябцева С.С. Змеи и драконы. О продолжении одной античной традиции в ювелирном деле эпохи средневековья // *Stratum Plus.* – 1999. – № 3. – С. 228-240.
- Трейстер М.Ю. Гарнитур украшений из погребения № 1 Старшего Трехбратнего курган // Греки и варвары на Боспоре Киммерийском в VII–I вв. до н.э. Материалы международной конференции. – СПб., 2006.
- Фиалко Е.Е. Погребальные комплексы скифских амазонок: хронологический аспект // Археологія і давня історія України. – 2015. – Вип. 2(15). – С. 145-159.
- Фиалко Е.Е. Погребения женщин с оружием у скифов // Курганы Степной Скифии. – К., 1991. – С. 4-18.
- Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи. – К., 1994.
- Широкова З.А. Традиционная и современная одежда женщин Горного Таджикистана. – Душанбе, 1976.
- Gold der Steppe. Sensationsfunde aus Fürstengräbern der Skythen und Sarmaten. – Wien, 2009.

